

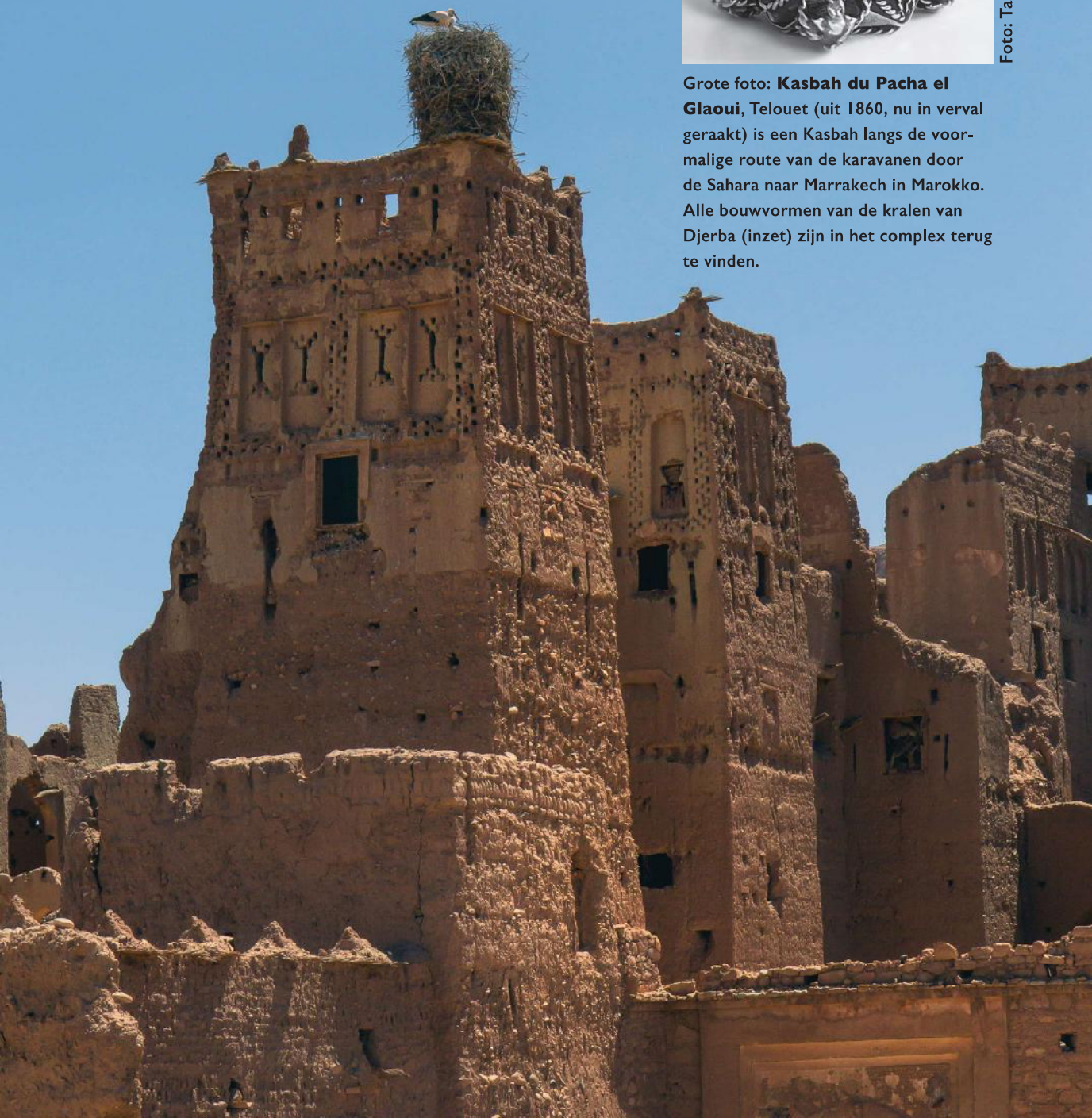
De verloren kunst van Djerba

Op het eiland Djerba (Tunesië) werden eeuwenlang zilveren kralen gemaakt met een welhaast architectonische schoonheid. Helaas is de techniek van het vervaardigen van deze kralen bijna verdwenen.

Foto: Taco Meeuwsen

Grote foto: **Kasbah du Pacha el Glaoui**, Telouet (uit 1860, nu in verval geraakt) is een Kasbah langs de voormalige route van de karavanen door de Sahara naar Marrakech in Marokko. Alle bouwvormen van de kralen van Djerba (inzet) zijn in het complex terug te vinden.

*De kralen van Djerba
zijn een bijna vergeten
kunst geworden*

Collier met 23 Djerba kralen van
de Yale University Art Gallery.
De kralen zijn verguld en geëmailleerd,
19e eeuw; het collier is
16,2 x 15,2 x 2,5 cm.

Ik kan niet kijken naar de zilveren en vergulde kralen van het eiland Djerba zonder aan architectuur te denken. Het zijn vierkanten, veelhoeken, tonvormen of cirkelvormige structuren. Ik zie koepelachtige minaretten, Moorse elementen, friezen en andere monumentale bouwstenen. Het zijn dan ook niet zomaar kralen, het zijn (na enig spuurwerk) islamitische amuletten met een joodse

invloed, symbolische heiligdommen, die de cultuur van het unieke eiland Djerba heeft voortgebracht.

Het eiland van de Lotuseters uit de Odyssee

Djerba ligt in de Golf van Gabès voor de kust van Tunesië en is het grootste eiland van Noord-Afrika. Men neemt aan dat Djerba het eiland van de Lotofagen (Lotuseters) is, een eiland dat Odysseus aandeed op zijn thuisreis vanuit Troje, opgetekend in Homerus' 'Odyssee'. Er is sprake van een langdurige en unieke Joodse minderheidsgeschiedenis op Djerba. De Joden streken voornamelijk

neer in twee gemeenschappen: de *Hara Kabira* ('de Grote Wijk') en de *Hara Saghira* ('de Kleine Wijk').

De synagoge 'El Ghriba', die meer dan 2000 jaar in gebruik is, heeft ervoor gezorgd dat Djerba ook wel 'het tweede Jeruzalem' wordt genoemd. Op Djerba werkten Joden en Moslims samen in de souk. Ze bezochten elkaars religieuze feestdagen, ze kochten vlees bij dezelfde slager. De islamitische edelmeden hebben de van oudsher enorme vakken-

Korte verklaring van enkele historische edelsmeedtechnieken

1. **Vermeil** is zilver (puur of tenminste 925 Sterling) dat is verguld met een laagje van minimaal 2,5 micron en tenminste 10-karaats goud.
2. **Drijven** en **repuuseren** zijn technieken die worden toegepast bij gehamerde of uitgebolde zilveren of gouden voorwerpen.
3. **Graveren** of **ciseleren** bij het graveren wordt met een scherpe burijn onder een bepaalde hoek met de druk van de hand een groef in het gladde edelmetaal gesneden.
4. **Filigraanwerk** of **filigreïn** is het gebruik van erg dunne draden van zilver of goud voor het creëren van gesoldeerde subtiele versieringen en decoraties in de edelsmeedkunst.
5. **Niëlo** is een legering van zilver, koper en zwavel en soms lood met een diepzwarte kleur, vroeger gebruikt om diepe delen in te zwarten.
6. **Ajouré** of **openwerken** is een decoratietechniek waarbij geometrische of figuratieve motieven uit het edelmetaal verwijderd worden.
7. **Emailleren** is het smelten van een glasachtige

substantie op een edelmetaal ondergrond.

8. **Email champlévé** (**champlévé** betekent 'opgeheven veld'), ook wel **groevenemail**, hierbij wordt de gewenste voorstelling verdiept uit een plaat edelmetaal gestoken waarbij alleen de scheidslijnen blijven staan. De door het uitsteken gevormde kuiltjes worden vervolgens gevuld met email en het object wordt in de oven gebakken.
9. **Email cloisonné**, ook wel **cellenemail**, is een zeer oude methode om voorwerpen te decoreren en afkomstig uit het Nabije Oosten. De term is afgeleid van het Franse woord **cloison** (scheidswand). Op een ondergrond van edelmetaal worden smalle stripjes van geplet goud- of zilverdraad met de smalle kant naar boven gesoldeerd. Op deze manier wordt het gehele oppervlak gedecoreerd. De compartimenten worden vervolgens gevuld met email en het object wordt in de oven gebakken.
10. De **granulatietechniek** bestaat uit het vervaardigen van minuscule gouden of zilveren korreltjes en bolletjes (**granules**) die vervolgens tegen elkaar op een ondergrond gesmeed worden.

Foto's Rabah Ait Ouakli

Tonvormige Djerba geurkralen, ± 1920.

Op de eerste foto zijn de tonvormige Djerba kralen geregen op een Jasseron-ketting.

Op de eerste en de derde foto is in een door slijtage ontstane opening de ingedroogde geurpasta zichtbaar.

nis van de traditionele, joodse edelsmeden overgenomen, hetgeen tot uiting komt in deze bijzondere kralen.

Zeldzame techniek

De kralen van Djerba zijn een vrijwel vergeten kunst geworden. De technieken van het vergulden van zilver (*vermeil*: zeer verwant met de vervaardiging van andere etnische sieraden in Tunesië), het ajourwerk, filigraanwerk, cloisonné emailleren, graveren, repousseren en zilver-

smeden (zie hierboven voor uitleg van deze technieken), ze komen allemaal tezamen in de kleine, maar complexe kralen van Djerba.

De Yale University Art Gallery bezit (maar toont helaas niet) een verbluffend fraai exemplaar van een 19e eeuwse, verguld zilver, champlévé-email en email cloisonné collier met 23 Djerba kralen, samengesteld en gekocht op Djerba door

Labelle Prussin in 2002 en in 2012 geschonken aan de Yale University Art Gallery.

Amuletten

Naast de hier besproken kralen kwamen er langwerpige driezijdig gedecoreerde kralen uit de ateliers van Djerba waarvan met zekerheid is vastgesteld dat het heilige talismannen zijn: de inscripties die ze (soms) dragen getuigen ervan.

Deze drievlakkralen hebben als een centrale pendant in

*Er zijn meerdere argumenten
om de kralen een mystieke
kracht toe te kennen*

Een antiek collier van Djerba met twee echte Djerba kralen en een Djerba amulet voorzien van cloisonné emaille, 5 Jasseron hangers en kleine Khamsa amuletten, of handjes van Fatima. Het bloedkoraal, twee agaat kralen en de lapis kralen completeren het collier.

Foto's Rabah Ait Ouakli

De bouwstenen van een Djerba kraal in de smidse van Rabah Ait Ouakli.

een collier samen met Djerba kralen of gewoon als solitaire pendant gedragen aan een zilveren Jasseron-ketting een symbolische functie. Ze beschermen de drager tegen het kwade. Mogen we daaruit afleiden dat de vierkanten, veelhoekige en tonvormige Djerba kralen voor de bewoners van het eiland voorzien zijn van een identieke mystieke kracht? Er zijn bronnen van naam die de Djerba kralen een dergelijke potentie van talisman toedichten, waaronder bijvoorbeeld Samira Gargouri-Sethom, een groot kenner op het gebied van Tunesische sieraden.

Het getal vijf

Er zijn meerdere argumenten om de kralen een mystieke kracht toe te kennen. De Djerba kralen worden verfraaid in de vorm van een *mibrab* (in de moskee de architectonische nis die de *qibla* aangeeft, de richting van de *Kaaba* in Mekka, waar moslims naar kijken tijdens hun gebeden). Djerba kralen werden traditioneel per vijf samengevoegd om de *Malab* te symboliseren (in een moskee de binnenplaats: een rustplaats en letterlijk een plaats van veiligheid).

Ze werden geregen samen met grote dieprode bloedkoralen kralen en nachtblauwe lapis lazuli kralen. Deze voor Tunesië symbolische kleuren versterken zonder enige twijfel doelbewust de beschermende kracht van het symbolische getal vijf in de islam (vijf in de islam verwijst naar de vijf fundamentele pijlers van het moslimleven: *Shabadab*, de geloofsbelijdenis; *Salab*, het vijf keer bidden op een dag; *Sawm*, het vasten gedurende de Ramadan; *Zakat*, de verplichting om je rijkdom te delen met armen en minder bedeeden; *Hajj*, de plicht eenmaal een pelgrimstocht naar Mekka te maken).

De geur van protectie

Er zijn ook tonvormige kralen van Djerba. Deze Djerba kralen waren, net als de andere, meestal verguld zilver, voorzien van zilver filigrein en gevuld met een geurpasta genaamd *Skhab*, die een symbolische en rituele betekenis heeft vanwege het specifieke parfum dat wordt vrijgegeven. In het algemeen bestaat *Skhab* uit: kruidnagel, saffraan, nardus, patchouli, gemengd met muskus, rozenwater en benzoë (bron: Leonor Arnó Pons).

Antieke technieken

Authentieke Djerba kralen zijn er vrijwel niet meer. Slechts een handvol originele en antieke Djerba kralen die in oude Tunesische colliers zijn verwerkt, zijn eigendom van enkele musea en particuliere verzamelaars.

Mijn goede vriend Rabah Ait Ouakli heeft zich gewijd aan het behoud van de oude technieken die gebruikt werden bij het maken van onder andere de Djerba kralen. Rabah is een Algerijer die afwisselend in Algerije en Hamburg woont en werkt. Hij is een bekende specialist van Noord-Afrikaanse kunst en cultuur. Als zilversmid is hij een zeer verdienstelijk restaurateur van authentieke, etnische sieraden en in die hoedanigheid hebben de Djerba amuletten zijn interesse gewekt. Hoe werden ze gemaakt? Wat waren de traditionele technieken? Kunnen we ze vandaag nog reproduceren?

Het echte vakmanschap

Het zilver wordt besteld in platen, stroken of in vooraf getwijnde draden. Het ontwerp van een kraal kan bestaan uit een aantal basisvlakken, die eerst los van elkaar zorgvuldig afgemeten, gesneden of geknipt en gevouwen worden. Voordat de kraal in elkaar wordt gezet, worden de losse onderdelen voorzien van de traditionele decoraties. De getwijnde zilveren draden worden zodanig op de losse onderdelen gesoldeerd dat er

vlakjes ontstaan die geëmailleerd kunnen worden (*cloisonné*). Soms gebeurt dat in de vorm van een bloemmotief rond een zilveren bolletje (*granule*), soms eenvoudiger met een rondje of vierkantje. Het gat waardoor de kraal zal worden geregen, wordt verstevigd met een zilveren ringetje. Vervolgens worden de basisvormen aan elkaar gesoldeerd en wordt de uiteindelijke vorm van de kraal zichtbaar.

De zuurgraad van de citrusvrucht

De gesmede kraal krijgt een traditioneel bad van geperste limoen, een natuurlijk zuur dat de toon van het zilver na enkele uren verzacht en het oppervlak geheel vetvrij maakt voor de volgende stap: het aanbrengen van het glazuur. Soms is de Djerba kraal na het zuurbad gereed. Het zilver in de hoge delen kan nog licht gepolijst worden, waardoor het contrast vergroot wordt, maar meestal begint nu de fase van het emailleren.

Emailleren is het smelten van een glasachtige substantie op een zilveren ondergrond (enigermate verschillend van het email in keramiek). De pigmenten in het emailpoeder zorgen voor de verschillende kleurschakeringen tijdens het smelten in de oven en het getwijnde zilverdraad zorgt dat het email op de daarvoor bedoelde plaats blijft. Vandaar de term *email cloisonné*, wat letterlijk vertaald betekent: 'email verdeeld in secties'.

Kleur bekennen

Het beïnvloeden van het kleurenpalet in het glazuur van cloisonné email is een kunst op zich. De Djerba kralen glanzen door een fijn afgestemd, tonaal kleurgebruik, maar het valt niet mee om die subtiliteit van kleur ook daadwerkelijk te bereiken. De zilversmid moet door ervaring leren welke pigmenten samen de juiste kleurintensiteit opleveren en dat zie je pas echt als de kraal uit de oven komt.

Na het emailleren is de kraal klaar om geregen te worden. Dit gebeurt op de traditionele wijze van Djerba, namelijk gecombineerd met oude diepblauwe Lapis lazuli kralen (of ook wel Afrikaanse

*Djerba kralen
glanzen door een
fijn afgestemd,
tonaal gebruik
van kleuren*

Djerba kralen geregen
op de traditionele
manier samen met
kralen van Lapis lazuli en
mediterraan bloedkoraal.

donkerblauwe glazen handelskralen) en heel oud mediterraan bloedkoraal, geregen aan een traditionele zilveren ketting en voorzien van een zilveren haaksluiting. Rabah heeft op deze traditionele manier in opdracht een aantal colliers vervaardigd. Het is een leerproces. Hij wordt er steeds beter in. Misschien kunnen hij en het handjevol zilversmeden, die nog steeds de techniek van het maken van Djerba kralen beheersen, helpen een eeuwenoude traditie te behouden. We kunnen het slechts hopen.
info@esoxholland.nl

Literatuur

Gargouri-Sethom, S. & Pérez, J. (2005). *Les Bijoux de Tunisie*.

Paris: Dunes Editions

Grevin Broché, E. (1937). *Djerba, l'île heureuse et le Sud-Tunisien*.

Paris: Stock

Internet

geraadpleegd sept. 2020

Arnó Pons, L. (z.j.). Scented Paste Beads of North Africa, in: *Ethnic Jewels Magazine*.

<http://ethnicjewelsmagazine.com/scented-paste-beads-of-north-africa/>